

TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASI

UOT 37.

Şöhrət Məhəmməd qızı Namazova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Cəlilabad filialının baş müəllimi

AZƏRBAYCANDA MİLLİ İDEYANIN İNKİŞAFINDA İLKİN MƏRHƏLƏ
(1828-1875-ci illər)

Шоҳрат Магомед Ғызы Намазова

старший преподаватель Джалилабадского филиала

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

НАЧАЛЬНЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
(1828-1875 годы)

Namazova Shohret Mahammad

senior teacher of the Jalilabad Branch of Azerbaijan State Pedagogical University

THE FIRST STAGES OF THE NATIONAL IDEAS IN AZERBAIJAN

Xülasə: Məqalədə 1828-1875-ci illər arasındakı dövrün tarixi şəraiti, parçalanma faciəsinin yaratdığı həmrəylik təşəbbüsləri, ədəbi məclislərin formalaşdığı fikir inkişaf əksini təpmişdir. Dövrün qabaqçıl ziyahlarının milli oyanışın ilk cücartilərinin yaranmasında əhəmiyyətli rolü göstərilmişdir.

Açar sözlər: milli ideya, ideologiya, azərbaycançılıq, milli şüurun inkişafı, vətən

Резюме: В статье отражены исторические условия периода с 1828 по 1875 год, инициативы солидарности, созданные трагедией дезинтеграции и развития идей, созданных литературными советами. Ведущие интеллектуалы того времени сыграли важную роль в создании первых шагов национального пробуждения.

Ключевые слова: развитие национального сознания, азербайджанство, идеология, идея, родина

Summary: The period between the years, 1828-1875 in the conditions created by the decomposition of solidarity with the solidarity initiative reflected in the development of the idea of literary formation. An important role in the formation of a national revival of progressive intellectuals of the period was shown.

Key words: the national idea, the first step in the development of the national idea, and the solidarity, homeland

Rusiya-İran müharibəsindən sonra Azərbaycanın şimal hissəsinin ərazisi Rusiya imperiyasının tərkibində qaldı. Bundan sonra, burada işğalla əlaqədar olaraq, azərbaycanlıların tədricən həmrəy olması prosesi başladı. Bu proses ziddiyyətlərlə, ağırlarla və məhrumiyyətlərlə dolu olan təzadlı bir proses idi. Uzun çəkmə məşğələli bir tarixi dövrdən sonra yadelli əsərləndə olmaq xalqı çox didərgin edirdi. Lakin bu dövr həm də xalqımızın milli məniyyətinin cücartilərinin yaranmağa başladığı bir dövr kimi də

xarakterikdir. Artıq bu xalq öz məninin ayrıcalıq təşkil etdiyini görür və özünü tanımağa çalışır. Milli hissələrin oyanması isə milli şüurun yaranmasında mühüm arqumentdir. Tarixin bütün dövrlərində hər bir xalq özünü aid olan milli, mənavi, əxlaqi, dini dəyərləri qoruyub saxlayaraq, gələcək nəsillərə ötürmüşdür. Etik-millilik identikliyin qorunub saxlanması hər bir xalqın qarşısına qoyduğu ali ideal olmuşdur. Özlünməxsulşuğun qorunmasında isə milli ideya müstəsna rola və əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan tarixi-

coğrafi məkanında isə ta qədim zamanlardan bu müqəddəs dəyərlər yaranmaqla bərabər nəsillərə də ötürülmüşdür. Xalqın istəyi, nəyə qadir olması, hansı inkişaf yolunu seçməsi, dövrün ziddiyyətlərinə necə hazır olması onun qarşısına qoyduğu milli ideyada əks olunur. Ali məram və məqsədlər xalqın taleyində milli ideya statusu alır.

Azərbaycan xalqının milli məskurəsi və milli şüuru bir neçə mərhələdən keçərək formalaşmaqda olmuşdur. Bu mərhələlər formal və sxematik xarakter daşıyır. Xalqın əsrlərlə çatmaq istədiyi məqsədlər zaman ötdükcə realıq xarakterli alaraq milli ideyaya çevrilməkdə idi. Xalq öz tarixi coğrafiyasında yaşamaq və azad olmaqla bərabər, öz dövlətinin də əsil sahibi olmağı arzu edirdi. Demək olar ki, bu mərhələlər dünya humanitar elminin prinsipləri əsasında səciyyələnmişdir. Milli ideyanın təsnifatı ələ bir konseptual nəticədir ki, özündə milli ideyanın təşəkkülü, formalaşması və inkişafı ilə bağlı olan bütün təməylləri birləşdirir. Milli ideya millətin öz strateji inkişaf proqramıdır. Milli ideya cəmiyyətin inkişafının ümumi məqsədi və strateji əsasıdır. Milli ideologiya isə onu praktik cəhətdən gerçəkləşdirən prosesdir. Milli ideya böyük gücə malikdir, xalqımızın modernləşməsinə xidmət edir. Ümumiyyətlə, elmi-nəzəri, fəlsəfi və konseptual tədqiqatların nəticələri olaraq aydın olur ki, milli ideyanın dövlətçiliyimizin inkişafında əhəmiyyəti çox böyükdür. Onun vasitəsilə vətəndaş özünü dövlətin bir hissəsi hesab edir, milli varlığında dəyişikliklər üçün qüvvə görür, güclü dövlətin və hakimiyyətin varlığına ehtiyac duyur.

Milli ideya vasitəsilə milli dövlət anlayışı dərk olunan həqiqətə çevrilir. Bunun üçün isə çox böyük tarixi proses lazımdır. Bu tarixi prosesdə isə maarifçilik dərsləri, xalqın milli mənlilik şüurunun artması, milli əxlaq, milli vicdan və milli-mənavi dəyərlərin inkişafı çox əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan milli ideya təsnifatının ilkin mərhələsi milli ideyanın inkişafı tarixində xüsusi yer tutur. Milli ideya təsnifatının ilk mərhələsi 1825-1875-ci illəri əhatə edir. Türkmənçay müqaviləsindən sonra başlayan bu mərhələ o zamankı cəmiyyətdə bir çox ictimai-siyasi proseslərin nəticəsi olan milli oyanışın ilk cücartilərinin reallaşdırılmasıdır. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın həmdaxili, həm də beynəlxalq

vəziyyəti çox mürəkkəb idi. Ölkə xırda feodal xanlıqlara parçalanmışdı. Daim arı müharibələri iqtisadi tənəzzülə, ziddiyyətlərin çoxalmasına və ölkənin viran edilməsinə gətirib çıxarırdı. Xalq bir-birinə zidd olan, iddia edən və xalqın mənafeyini düşünməyən xanlara ümidini itirirdi. Daha faciəli olan isə qonşu dövlətlərin yaranmış vəziyyətdən öz işğalçı məqsədləri üçün istifadə etməsi oldu. Rusiya və İran kimi böyük dövlətlərin hücum təhlükəsi qarşısında dağılım, parçalanmış və köməksiz olan Azərbaycan öz tarixinin ən ağır günlərini yaşayırdı. Cənubi Qafqaz işğalçılar üçün əlavə gəlir mənbəyi kimi, siyasi və hərbi-strateji mövqə kimi çox əhəmiyyətli idi. Rusiya xüsusilə bu işğaldan daha çox şey umurdu. İngiltərənin şərqdəki nüfuzunu sarsıtmaq, Ost-Hind kompaniyasının inhisarına ağır zərbə endirmək üçün Cənubi Qafqazdakı mürəkkəb vəziyyətdən Rusiya hər vəchlə istifadə etməyə çalışırdı.

I Aleksandrın Rusiyada hakimiyyəti gəlişi ilə (1801-1825) regionda siyasi proseslər canlandı. 1801-ci il sentyabrın 12-də Kartli-Kaxetiya qarlığı qər manifesti ilə Rusiyaya birləşdirildi. Tiflis quberniyası yaradıldı. Azərbaycanın əzəli və tarixi torpaqları olan Qazax, Borçalı, Şəmsəddin sultanlıqları bu quberniyaya daxil edildi. Azərbaycan torpaqlarının Rusiyaya tərəfindən işğalı reallaşmağa başladı. Məhz bu hadisə ilə Rusiya Azərbaycanın işğalının başlanğıcını qoydu. Xalqımızın tarixində ən ağır zamanlar gəldi. Bu dövrdə xalq nə etməli idi? Ümidini yataşmaq üçün hara və kimo üz tutmalı idi?

Hakimiyyət uğrunda bir-birinə düşmən kəsilən xanlardan, onların qoruyub bələkək bir dövlətdən, ortaya çıxacaq bir şəxsiyyətdən belə ümidin kəsən Azərbaycan xalqı aciz qalmışdı. Artıq real olan o idi ki, xalqın və vahid dövlətçiliyini, birliyinə düşünə bilməyən bu xanlar, feodal hakimlər də çıxış yolu ya İran, ya da Rusiya himayəsinə sığınmağa gördülər. Həm də onlar xanlıqların istiqlalıyətini qoruyacaqları şərtinə özlərini inandıraraq işğal faktına aktiv şərait yaradırdılar. Bütün bunların gəzlənilən sonluğu isə tariximizin ən ağırlı və ürəkdağ-layın səhifələrinin qanlı yazılarına səbəb oldu. Bir xalqın ən ağır və ələcsiz dövrü başladı. Xalqı birləşdirəcək nə güclü siyasi şəxsiyyət yox idi, nə də milli şüura malik xalq hərəkatı yox idi, nə də

gələcək haqqında məqsəd yox idi. Bu isə gələcək faciələrin əsil şərtləri idi.

1804-1813-cü illərin və 1826-1828-ci illərin Rusiya-Iran müharibələri nəticəsində Rusiya cənubi Qafqazda real qələbələr əldə etdi. 1828-ci il 10 fevralda Təbriz yaxınlığındakı Türkmənçay kəndində bağlanan sülh müqaviləsi ilə Azərbaycan İran və Rusiya arasında bölündü. İran Şimali Azərbaycana olan iddialarından əl çəkdi, onun üzərində Rusiya hakimiyyətini tanıdı. Cənubi Azərbaycan isə İran himayəsində qaldı. Bu, tarixi haqsızlıq idi. Bu hadisə tarixi ərazilərimizin parçalanması demək idi. Bir xalq ikiyə bölünmə faciəsi idi. Xalq ürək ağrısı ilə bu faciəni yaşadı və illər uzununu qəlbində yer elədi. Bu faciəni yaşamaq, ancaq qəbul edə bilməmək dərdi böyük idi. Bu dərd və bu milli faciə xalqın içində bir milli titrəyiş, bir milli hüzn, milli oyanış toxumları səpdi. Öz torpağında yaşamaq və onun sahibliyi olmaq istəyi, öz dəyərlərini qorumaq və ona sməl etmək istəyi, öz gələcəyini önü təyin etmək istəyi bu xalqın qəlbində cücərməyə başlayırdı. Məhz bu dövrdən də milli ideyaya təsnifatın ilkin mərhələsi başlayırdı. Xalq birlikdə yaşadığı, birlikdə çəkdiyi işğal yükünü daşıdıqca, təcridən onların arasında həmrəy olma prosesi başlayırdı. Bu xalq artıq görürdü ki, onu haqarətə çəçürürlər, onun milli kimliyinə lağ edirlər, onu mədəniyyətsiz sayırlar və dini inanclarını da əzirlər.

Birinci mərhələnin özünütdəsədiği həmrəylik təşəbbüsünə bəzələrdur. Bu təşəbbüslər isə bərdən-birə yaranmadı, ilk növbədə, ədəbi məclislərdə reallaşdı. Xalq başına gələn müsibətləri, yadelli işğalçıları qəbul edə bilmirdi. Bir tərəfdən müstəmləkəçilik, bir tərəfdən feodal istisara və zülmü xalqın səbrini kəsirdi. Xalq hərəkatlarında rəhbər rol oynayan bəylər öz mənafelərini daha üstün tuturdular. Kəndlilər isə bütün zülm və haqsızlığın ən obyektiv orientirli idilər. Bu üzdan kəskin nifrət hissi onları mübarizəyə təhrik edirdi. Bütün bu etirazları ifadə edən insanlar amansızlığa, müstəmləkəçiliyə, haqsızlığa qarşı azərbaycanlıların ilk siyasi şüur iştirakçıları idi. Hansı ki, hələ bu iştirakçılar milli düşüncə istiqamətinə yönəlməyən və kortabii partlayışlar fərvöündə görünməyəcək dərəcədə idi.

Müstəmləkəçilər isə işğaldan sonra - 1830-1838-ci illər arasında kütləvi soyğunçuluqları və özbaşınalıqları sistemli bir həddə çat-

dırmışdılar. Xalqın bu illərdəki etirazları zülmə qarşı silahlı çıxışlar şəklində baş verirdi. Həm də parakəndə şəkildə və qeyri-mütləqətli formada olan bu üsyanlar xalqın etirazetmə, qarşıçixma, azadlıq əldə-etmə imkanlarını reallaşdırma cəhdləri idi. Tarixi dövr və şərait bu hərəkatların məğlubiyyətini onsuz da şərtləndirmişdi. Xalqın üz tuta biləcəyi vahid mərkəz yox idi, silahlı gücləri zəif idi, ümumi əmal uğrunda mübarizə istiqamətləri yox idi, işğal faktı ilə barışmaqdan başqa çarə yox idi. Əslində, bu üsyan-karlıqlar bir cəhd vardı. Bu cəhd Azərbaycan adlanan bu coğrafi məkənda yadelli işğala qarşı ümumi düşmənə qarşı mübarizə cəhdi idi. Lakin bu cəhdlər məqsəd və strategiyaya keçə bilmədi. Bu cəhdlərin ortaya qoyduğu reallıq göstərir ki, milli ideyası, milli həmrəyliyi olmayan xalq nə qəlibiyyətədən, nə də mövcudluqdan danışa bilməz. Milli birlik və həmrəylik isə milli ideyasız mümkün ola bilməz. Elə ona görə də qarızma qarşı xalq çıxışları zamanın və cəmiyyətin inkişaf züsusiyyətlərinə uyğun olaraq məğlubiyyətə qurtardı. Şimali Azərbaycan və işğaldan sonra uzun bir dövrü əhatə edən müstəmləkə əsarətini dəşimalı oldu. Zamanın axınına qoşulub cəmiyyətdə yerləşmək və xalqın tələyini düşünmək üçün savadlanmaq lazımdı. Onuz da hər hökuməti öz siyasi və iqtisadi mövqeyini məhkəmləndirmək üçün məmurlar ordusu hazırlamalı idi. Çarizmin hazırladığı və bu məqsədə xidmət edən xalq təhsil sistemi bütün mənfəi züsusiyyətlərinə baxmayaraq Azərbaycan əhalisinin, yəni mütləqəti yöllə təhsil almazı üçün zəmin hazırladı.

Dövr elə idi ki, islam dini böyük nüfuzə və hakim təsirə malik idi. Elmdə xolastika hökm sürürdü. Dövrün savadlı insanlar, şairləri mədrəsə təhsili görmüşdülər. XIX əsr boyunca Azərbaycanda sifahi xalq yaradıcılığı, aşuq poeziyası və yazılı ədəbiyyatda dövrün çətinlikləri, insanların səf, təmiz duyğuları, haqsızlıqdan şikayətləri, həsrət və ayrılıq hissləri, ümidsizlikdən doğan bədbinlikləri əsas motivlər kimi aydın hiss olunurdur. Toylarda, xalq şənliklərində, məclislərdə dastanlar söyləyən aşıqlar məhəbbətün ölviliyini, igidlərin cəsarətini, xalqın arzularını, ilahi duyğuları elə həyəncəna və ürəkə təqdim edirdilər ki, xalqə bir daxilli titrəyiş, çirpinti yaranırdı. Bu xalq mənbələrində zamanədən şikayətlər edilir və fəryadlar eşidilirdi. Çətin

gündə xalqə havadar olacaq igidlər təbliğ edilirdi. Xalq həqiqətin haqsızlığa qələbə çalacağına inanmaq istəyirdi. O zaman fəaliyyət edən mütləqəmlən məktəblərinin çətinlikləri çox idi. Bu məktəblər əhalinin vəsaiti hesabına saxlanırdı. Yalnız rus dil müəllimlərinə ildə dövlət xəzinəsindən 200 man. verildirdi. İxtisaslı mütləqəmlər, dərş vəsaitləri çatırmırdı. Lakin şagirdlərin bu məktəblərə axını güclü idi. Hətta çar məmurları da yerli əhali arasında təhsilə güclü meylin olduğunu etiraf edirdilər. Bu məktəblər ümumi ibtidai təhsil verirdi. Belə ilk müsəmlən məktəbləri 1849-cu ildə Gəncədə, Şuşada, Şamaxıda və Bakıda yaranmışdı. Sonra belə məktəblər digər şəhərlərdə də açıldı. Bütün nöqsənlərinə baxmayaraq Azərbaycan xalq məarifə tarixində xalq təhsilinin artmasında bu məktəblər müsbət rol oynadılar.

XIX əsrdə Rusiya tərkibində olan Şimali Azərbaycana mütləqəti rus ədəbiyyatının böyük təsiri olmuşdur. Azərbaycan xalqının da o dövrdəki ziyalıllarının elmi, ədəbi, fəlsəfi maraq dairələri Rusiyada baş verən böyük dəyişikliklərlə əlaqədar xeyli dərəcədə yenilənmiş və genişlənməmişdir. Ədəbiyyətdə, mədəniyyətdə dərin bir realizm özünü göstərirdi. Ziyalırlar öz fəaliyyətlərini xalqın həyatı ilə bağlayırdılar. Rus realizminin naziriyasını Belinski, Çernyševski, Dobrolyubov kimi ədiblər yaratdı. Onlar üçün həyat xaricində ədəbiyyat yox idi. Onlar həyat dedikdə geniş xalq kütlələrinin həyatını nəzərdə tuturdular. Bu isə zamanı üçün çox mütləqəti olan hadisə idi. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın da zadəgan ziyalıları Avropa məarifini və Rusiya mədəniyyəti ilə tanış olurdular. Hər şeydən əvvəl, doğma yurdun tarixi keçmişini dərk etməyə onlarda bir daxilli tələbat yaranırdı. Bu isə vətənpərvər ruhlı tarixçilərin və salnaməçilərin yaranmasını şərtləndirirdi. Hər bir milli ziyalı öz tarixi-coğrafi məkanını daha dərindən öyrənməyə və tanıtməyə, həm də bununla fəxr etməyə başlanmışdı. Vətən tarixini yaratmağın əhəmiyyətini dərk etmək çox mühüm idi. Bu isə o dövürn reallıqları şəraitində çox çətin idi. Tarix bir xalqın yaşayışı olduğur zamanların əhatəsi daxilində baş verənlərin ardıcılıqla və faktlarla doğulanmasıdır. Tarixini yazan xalq öz tələyini təsdiq edirdi. Tarixi yazmaqca ziyalırlar öz xalqına ən böyük xidmət göstərirlər. Tarix bütün dövrlər üçün sübütat topluydu. XIX əsrin II yarısında

yaşayışı ilk Azərbaycan məarifçiləri inqilabi-siyasi ideyalardan uzaq idi. Buna baxmayaraq, yeni realist ədəbiyyatın yaranması üçün ilk cığır-ları məhz onlar açdı. Bunun da nəticəsi olaraq A. Bakıxanov, İ. Qutaçanlı, M.Ş. Vəzehin simasın-da Azərbaycanın ilk məarifçilərini götürük.

Hələ 1834-cü ildə A. Bakıxanov Qubada "Gülüstan" ədəbi məclisi təşkil etmişdi. Qubanın tanınmış şair və ziyalıları bu məclisə toplaşdı. Bu şeirlərin qüvvətli və zəifliyindən asılı olmayaraq, o dövrün ictimai və bədii fikrinin inkişafında rolə əvəzsizdir. Məclislərsinin ünsiyət formaları, xüsusi məktəbləşmə, nazirə yaradıcılığı fikir inkişafının sərhədlərini daha da genişləndirirdi. A. Bakıxanov elm və mədəniyyət tarixində görkəmli məarifçi-tarixşünas kimi daxil olmuşdur. O, vətən tarixi-səhəsində çoxillik axtarışlar aparmışdır. 1841-ci ildə tamamladığı "Qafqazın şərq hissəsinin tarixi" ("Gülüstan-İrəm") əsərində ən qədim zamanlarda Cənub-Şərqi Qafqazda məskunlaşmış xalqların genezisi və birlikləri haqqında çox qiymətli məlumatlar verilir. Xalqların etnik mənşəyi, dini inancları, etiqadları, adət-ənənələri, təbii şəraitinin təsviri əsərdə aydın verilmişdir.

Zəngin hadisələrlə dolu bir ömür yaşamış M.Ş. Vəzeh bədii yaradıcılığında başqa mütləqəti fəaliyyəti ilə də xalqın övladlarına xidmət etmişdir. O, 1844-cü ildə Tiflisdə "Divani-hikmət" adlı ədəbi məclis təşkil etmişdi. Burada Mirzə Şafiqin şagirdləri və yaxın dostları iştirak edirdilər. Məclisdə yaxşı şeir yazmaq uğrunda yarış gedirdi. Həmçinin qızın ədəbi və fəlsəfi mübahisələr də baş verirdi. "Divani-hikmət"ə toplaşanlar əvvəlcə şeir oxuyurdular. Sonra isə böyük həvəslə şeir haqqında mübahisələr açılırdı. Mübahisəli müzakirələrin sonu ya fikir ayrılığı ilə, ya da fikir həmrəyliyi ilə bitirdi.

Milli ideyanın inkişafının ilkin mərhələsində başqa bir reallıq faktı da dramaturgiyanın yaranmasına şəyökən teatr tamaşaları idi. Azərbaycan teatrının meydana gəlməsi XIX əsrin birinci yarısına aiddir. Xalq kukla teatrının tamaşaları geniş yayılmışdı. Buraya bir və ikipillli pyeslər, həmçinin teatrlaşdırılmış "Məral oyunu", "Kilimarası" oyunları daxil idi. Belə tamaşalarda dövrün, məişətin eybəcərlilikləri güllüş hədəfinə alınırdı. İlk teatr tamaşaları 1848-ci ildə Şuşada, 1850-ci ildə Lankaranda və 1857-ci ildə Şamaxıda təşkil olunub. M.F. Axundovun

məşhur komediyalarının rus səhnəsində tamaşa-ya qoyulmasının Azərbaycan teatr sənəti üçün mühüm əhəmiyyəti oldu. O zaman həm də Azərbaycan şəhərlərində sirk tamaşaları da təşkil olunurdu. Bu tamaşalar xalq tərəfindən rəğbətə qarşılanırdı və milli hissələrin və milli şüurun oyanmasında ilk addımlar olaraq əhəmiyyət daşıyırdı. XIX əsrin ikinci yarısında şifahi xalq aşıq poeziyasında başlanan inkişafı ictimai motivlər çox güclü idi. Dövrəndən şikayət, məz-lumların müdafiəsi, xalqın güzəranı, azad sevgi aşıq yaradıcılığında tərənnüm olunurdu. Xalq öz milli ruhunu qoşma, təcnis, görəyi, dodaqday-məz, müxəmməslərdə tapır və qidalanırdı. Aşıq Ələsgər, Molla Cuma kimi xalq aşıqlarının ad-ları dillər əzbəri idi. Aşıq sənəti xalqın həyatın-da əsas yer tutan bir aləm idi. Xalq öz həyatını aşıq yaradıcılığı və muğam dünyasından ayrı bilmirdi.

Artıq XIX əsrin 70-ci illərində ayrı-ayrı məktəblər "Üsulü-cədid"ə (yeni üsulla) keçirdi. Yeni üsul şüurlu təlimə yiyələnməyə yönəlmişdi. İlk dəfə olaraq, elmi biliklərin əsasları ana dilində öyrədilməyə başlandı. Hər-f-heca üsulundan daha səmərəli səs üsuluna keçildi. Ana dili ilə bərabər bu məktəblərdə rus dili də tədris edilirdi. Əzbərləmə sistemi zəifləmişdi. Şagirdlərlə insani rəftar edilirdi. Məktəb binaları müasir tədris avadanlıqları ilə təchiz edilməyə başlanmışdı. Belə yeni tipli məktəblərdən biri 1869-cu ildə Azərbaycan şairi S.Ə. Şirvani tərəfindən Şamaxıda açılmışdı. Şuşada və Lənkə-randa belə dünyəvi məktəblər açılmışdı. Hələ 1832-ci ildə A. Bakıxanovun arzu etdiyi və layihəsini hazırladığı dünyəvi məktəblərin yaranması Azərbaycanda ziyalı kadrların hazırlanma-sında böyük rol oynadı.

Yeni məktəblərin ən qabaqcıl müəllimlərinin ətrafında ədəbi məclislər fəaliyyətə başlayır-dı. Şuşada M. Nəvvabın başçılığı ilə "Məclisi-Fəramuşan" ("Tənhalər cəmiyyəti"), Ordubadda M.T. Sidiqinin başçılığı ilə "Əncüməni-Şüara" ("Şairlər cəmiyyəti"), Şamaxıda S.Ə. Şirvaninin başçılığı ilə "Beytüs-səfa" ("Səfa evi") kimi ədə-bi məclislər dövrün sayılıb-seçilən şairlərini bir araya gətirirdi. Bu məclislərdən cəmiyyətə yayı-lan fikirlər xalqı müəyyən mənada maarifləndir-ir, məlumatlandırır. Məclislərarası əlaqələr iso fikir inkişafını, milli təəssübkeşliyi daha da

genişləndirdi. Bakıda "Məcməüs-şüara", Ordu-badda "Əncüməni-Şüara", Lənkəranda "Fəvçül-füsəha" adında şeir məclisləri təşkil edilmişdi. Bu məclislər yeniliyə meyli edirdilər, mədəni mərkəzlərlə əlaqələr saxlayırdılar, məclis üzvlə-ri dünya hadisələri ilə tanış olurdular, mədəni yenilikləri təbliğ edirdilər. Bundan başqa, böyük və dahi klassiklərin divanları məclislərdə oxu-nur və mühakimələr yürüdülürdü. Nazirə yaz-maq uğrunda məclis üzvləri arasında yarış ge-dirdi. Ədəbi məclislər dövrü zamanında yüzlə-rə şair yetişdirdi. Bu şairlər xalqımızın milli dü-şüncə tərzinə uyğun olaraq milli koloriti əks et-dirir və köhnə həyatı, fanatizmi, geriliyi tənqid etməklə öz etirazlarını ifadə edirdilər. Xalq on-ların fikirləri və düşüncələri ilə qidalanırdı, milli hissələri gətirdikcə zənginləşirdi. Bütün bunlar, de-mək olar ki, cəmiyyət daxilində səpəlmiş milli oyanışın ilk cüvərtləri kimi milli ideyanın yan-ranması istiqamətində birinci mərhələnin mü-hüm tərəfidir. Azərbaycan gərəckliyində milli ideya təsnifatının birinci mərhələsi məhz bu həmrəylik, milli özünüdərk işartıları, milli oya-nış cüvərtləri ilə şərtlənir. Azərbaycan xalqı bu mərhələdə əldə etdiyi fikir inkişafını sonrakı mərhələdə daha yüksəltədi və dövlətçiliyi millə-tin mövudluğu şərtlərində qaldıra bildi.

Problemin elmi yeniliyi və praktik əhəmi-yəti: Azərbaycan Respublikası XX əsrdə iki dəfə müstəqilliyini elan etmişdir. Lakin XX əsrin əvvəllərində tarixi-siyasi şərait bu müstəqilliyi reallaşdırma bilməmişdi. XX əsrin sonlarında yenidən bu şans əldə edildi və çətinliklə qorunub saxlandı. Elmimiz-də də yeni tədqiqatlar başladı. Milli ideya və ideolo-giyanın inkişaf yolları və mərhələlərinin də aydınlaş-dırılması ən vacib məsələlərdən biridir. Bunun həya-tımızda və xalqımızın inkişafında rolu böyükdür.

Problemin aktuallığı: Müstəqil Azərbaycan Respublikasının modern inkişafında milli ideyanın bir məqsəd kimi həyata keçirilməsi dövlətimizi güc-ləndirməyə bir istiqamətdir. Azərbaycan dövləti poli-etnik bir dövlət olaraq ölkə vətəndaşlarının birliyini gücləndirən və Vətənə sədaqətlik tələqin edən azər-baycançılıq ideologiyasını həyata keçirir. Məhz azərbaycançılıq ideologiyası milli ideyamız olan və ücrəngli bayrağımızda əks olunan məqsədlərimizin həyata keçirilməsində əsas vəsətidir. Bu ideologiya XX əsrin əvvəllərində maarifçi və milli demokratalar-ın tələfindən yaradılmış və dövlətimizin qəbul edərək inkişaf etdirdiyi düzgün ideologiyadır.

Ədəbiyyat:

1. Məhərrəmov A. Modernləşməyə xidmət edən milli ideya. Azərbaycan qəzeti, 7 dekabr 2011
2. Azərbaycan tarixi. IV cild. Bakı, 2007.
3. Qurbanov M. H. Əliyev və Azərbaycanın milli ideologiyası. MM deputatı. "Xalq qəzeti", 2011, 3 dekabr
4. K. Əliyev. Milli ideya: mərhələ təsnifatı və səciyyəsi. "Xalq qəzeti", 2011, 8 dekabr
5. H. Qurbanov. Milli ideya müstəqil Azərbaycanın inkişafını təmin edən əsas cəhətlərdəndir. "Azərbaycan" qəzeti. 2011, 19 iyun
6. Mehdiyev R. Müasir Azərbaycan milli ideyanın akademik təcəssümü kimi. "Azərbaycan" qəz., 2011, 26 may

E-mail: namazova1953@mail.ru

Rəyçilər: tarix ü.fəls.dok. K.A. Karimova
tarix ü.fəls.dok. M.Ə. Abbasov
Redaksiyaya daxil olub: 12.12.2018